

Томаш Падурра – співець-романтик історії України та Волині

Аналізуються твори представника польського романтизму, його "української школи" Томаша Падурри, зокрема ті, у яких віддзеркалено його погляди на історію України та її волинського регіону.

Ключові слова: Томаш Падурра, "українська школа", Волинь, Україна.

Анализируются труды представителя польского романтизма, его "украинской школы" Томаша Падурры, в частности те, в которых отражены его взгляды на историю Украины и ее волинского региона.

Ключевые слова: Томаш Падурра, "украинская школа", Волинь, Украина.

Tomash Padurra works as the representative of the Polish romanticism and his "Ukrainian school" are analysed in this article, especially those? Which reflect his views on the history of Ukraine and the Volyn region.

Key word: Tomash Padurra, "Ukrainian school", Volyn, Ukraine.

На межі XVIII–XIX ст. у суспільному житті волинського регіону, як і всієї Правобережної України, відбулися значні зміни, зумовлені поділами Речі Посполитої сусідніми державами. Унаслідок тих подій волинські землі увійшли до складу Російської імперії, сформувалася Волинська губернія з центром у місті Житомир. Після входження Правобережної України до складу Російської імперії на Волині залишилися сильними позиції польської шляхти. Цьому сприяв той факт, що царський уряд зберіг на Правобережній Україні за польською мовою її попередній статус, у регіоні продовжували функціонувати польські освітні заклади, засновувалися нові (наприклад, Кременецька гімназія у 1805 р.), не було обмежень і в релігійному житті. На розвитку польської історіографії того часу позначилася криза польської держави, зокрема поділи Польщі між Прусією, Австрією та Росією. Це загострило в шляхетських колах інтерес до минулого, спричинилося до пошуку глибинних причин національної трагедії. Поряд із проблемами загальнопольської історії, у працях її учасників розглядалися і питання української історії, зокрема волинського регіону.

Польські дослідники вивчали різні прояви матеріальної та духовної культури Правобережної України. У працях М.Балінського, Т.Ліпінського, Я.Гіжицького, Ю.Крашевського, В.Марчинського, О.Пшездзецького та інших містяться важливі відомості про особливості побуту, одягу, обрядів, вірувань, народної творчості як українського, так і польського населення на Київщині, Волині й Поділлі. Помітне місце в етнографічних студіях регіону займають дослідження З.Доленги-Ходаківського.

Серед частини польських авторів у 20–40-х рр. XIX ст. сформувалася прогресивна за своїми поглядами "українська школа". Її представники (С.Гощинський, М.Гославський, Т.Падурра, В.Залеський, Ю.Коженьовський, Ю.Словацький) критично ставилися до польського панування в Україні, визнавали право на існування українського народу, вивчали його мову і культуру, шукали шляхів примирення між українцями і поляками. Водночас вони не мислили Правобережну Україну без Польщі. Уперше термін "українська школа" ввів у польську історіографію Олександр Тишинський (за освітою юрист, навчався в Вільнюському університеті (1825–1828), 1841 р. заснував і очолив відділ літературної критики у науково-літературному щомісячнику "Biblioteka Warszawska", у 1866–1869 рр. викладав історію літератури у Головній школі у Варшаві). У 1837 р. написав епістолярний роман "Amerykanka w Polsce", який визнають першим зразком психологічної прози у польській літературі [1]. У текст цього роману додано наукову літературну розвідку "O szkołach poezji polskiej" ("Про школи польської поезії"). У ній, бажаючи підкреслити регіональну своєрідність національної поезії, він запропонував її поділ на школи і за найважливіші серед них визнав українську та литовську. О.Тишинський обґрунтував, що тут надавали перевагу моделі рідної культури, глибоко вкоріненої в даному регіоні. Дещо пізніше запропонований О.Тишинським термін був спопуляризований у польській літературі відомим критиком, літературознавцем та істориком, який тривалий час жив і творив в Україні, Міхалом Грабовським. Він на прикладі поеми Северина Гощинського "Канівський замок" (у якій ідеться про події Коліївщини) показав, що народ не зіпсований впливом бездушної цивілізації, зберігає первинну автентичну духовність. М.Грабовський звернув увагу на різні інтерпретації українського матеріалу, що породило неоднакові образи України у літературному сприйнятті.

У пізніші роки проблемам формування та творчої специфіки "української школи" присвятили свої дослідження як українські, так і російські й польські автори. Перші такі публікації з'явилися наприкінці XIX ст. [2]. Український етнограф та філолог В.Гнатюк уточнив значення терміна "українська школа". Він уважав що це власне є не школа, а ціла літературно-ідеологічна течія, яка протягом першої половини XIX ст. охопила всі галузі культурного мислення [3]. У наш час до проблематики "української школи" зверталися ряд дослідників філологів, присвятивши висвітленню творчого доробку її представників дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук [4]. Цим же проблемам присвячено ряд монографій та збірників наукових статей [5].

Помітне місце серед представників "української школи" належить Тимошу Падуррі (1801–1871), поету і композитору із шляхетської родини гербу Сас (Sas). Праці про його життєвий і творчий шлях з'явилися уже в другій половині XIX ст. [6].

Серед українських учених помітним дослідником поетичної творчості Т.Падурри був В.Гнатюк, у творчому доробку якого є кілька праць, присвячених йому як поету та громадському діячу [7]. Грунтовний аналіз поетичної творчості Т.Падурри із сучасних позицій поданий у монографічному дослідженні В.Єршова [8], де автор звернув увагу на особливості українських мотивів у поетичній творчості Т.Падурри.

Томаш Падурра у багатьох своїх творах виявив себе не лише як поет, але й до певної міри і як історик-дослідник, інтерпретатор українського та волинського минулого. Взагалі романтизм породив такий своєрідний жанр літератури, як історичний роман, де у прозовій чи в поетичній формах емоційно відображені історичні події. Аналіз таких творів Т.Падурри з історичної тематики буде завданням даної публікації.

Т.Падурра народився на Київщині в селі Іллінці (нині територія Вінницької обл.), гімназійну освіту здобував у Вінниці, упродовж 1820–1825-х рр. навчався у Волинському ліцеї в Кременці, де познайомився з етнографом та дослідником давньослов'янської історії Зоріаном Доленгою-Ходаківським та Тимоном Заборовським (автором "Dum podolskich"). Від першого він отримав записи українських народних пісень, зібраних під час його етнографічних подорожей, серед них і кілька фрагментів думи про Остафія Дашкевича [9]. Поляк за переконанням, Т.Падурра свої кращі пісні і думи написав українською мовою, окрім того, зробив переклад українською мовою поеми А.Міцкевича "Конрад Валленрод" (переклад не зберігся). Т.Падурра був прихильником спільної боротьби за незалежність поляків та українців. Після закінчення ліцею в Кременці (червень 1825 р.) він зблизився із волинським поміщиком Вацлавом Ржевуським (після декабристського зібрання у Житомирі у серпні 1825 р.), проживав у його маєтку, у його ж загонах брав участь у польському повстанні 1831–1832 рр., після поразки якого проживав у своєму маєтку в м.Махнівка. Учасники цього повстання співали його бойову пісню "Ruchawka" ("Заворушення", а точніше, "Повстання"), написану ним іще у 1825 р. Дослідники вважають, що цей твір у першому його варіанті був написаний на замовлення декабристів, де був заклик боротьби проти царизму взагалі. У другому варіанті звучать уже чітко виражені антиросійські мотиви. Третій варіант пісні, мабуть, з огляду на вимоги цензури, був перероблений автором у 1827 р. у Ружині (нині містечко Житомирської області), у ньому звучить заклик козакам до боротьби проти татар (бусурманів). Цей третій варіант був видрукуваний Т.Падуррою у збірнику "Ukrainky. Z nutoju Tymka Padurry" під назвою "Piśń kozacka" [10], а перших два варіанти – у посмертному виданні його творів у 1874 р. [11]. Цікавим є той факт, що пізніше в часи польського повстання проти царату у 1863 році цей твір був перероблений якимось вірогідним Російської імперії з антимосковського на антипольський і вкладений в уста українського селянства. Дослідники вважають, що цей твір не народний, його опублікував М.Драгоманов у своєму збірнику "Нові українські пісні про громадські справи" [12].

Т.Падурра цікавився українською історією, фольклором, вивчав архівні матеріали з історії київської православної дієцезії, історію козаччини, що потім знайшло відображення у його творчості. У своїх творах він використовував фантастичний образ Вернигори – українського ворожбита і приятеля поляків. Пісні Т.Падурри були досить популярними серед народу, тому їх зібрав і видав за власним розсудом у Львові Каєтан Яблоновський у 1842 р. під назвою "Pienia Tomasza Padurry" [13]. До цієї збірки увійшла дума з історичної теми "Князь Роман Сангушко, староста Вінницький і Житомирський 1565 року" (Kniaz Roman Sanguszko, starosta winnickij i zytomirskij 1565 hoda) [14]. У ній ідеться про події середини XVI ст., зокрема про князя Романа Сангушка та його військові виправи проти татар і московитів. Розповідь починається із Житомира – "Buw tohd'i Roman w Zytomyri misti", де він дізнався про напад татар, зі своїм військом вирушив назустріч ворогу і біля Перекопа у жорсткій битві розгромив нападників. Свій поетичний твір Т.Падурра завершує подякою польського короля Зигмунта Августа на адресу цього волинського князя, переможця татар.

Недоліком згаданого зібрання творів Т.Падурри, виданого К.Яблоновським, було те, що до нього було включено кілька чужих віршів [15]. Тому автор пізніше сам зібрав та підготував до друку збірку своїх пісень з історичних тем, де переважає проблематика українського козацтва. Вона вийшла у 1844 р. у Варшаві [16] і містить ряд його поетичних творів з нотами з тем українського минулого. До них доданий науковий коментар (Przypisy) про ті події, які лягли в основу того чи іншого твору. Ці "Приписи" він підготував на основі історичних праць Я.Бельського, Т.Нарбути, архівних та фольклорних матеріалів. Серед пісень нової збірки була "Duma Łycarska", центральною постаттю якої є відомий діяч козаччини, доля якого пов'язана також і з Волинню, Остафій Дашкевич, а основою розповіді – героїчна оборона Черкас від татарських військ Саадет Гірея у 1532 р. [17].

Окрім того, в поезіях Т.Падурри оспівуються події повстання під проводом К.Косинського, Наливайка, якого Т.Падурра називає Павлом [18] і вважає, що він ще до власного виступу брав участь у повстанні К.Косинського на боці останнього, розповідає про їх стосунки з відомим волинським князем К.Острозьким. У "Приписах" він помістив невеликі історичні розвідки про цих персонажів, які він підготував на основі архівних рукописних матеріалів. Так, він зазначає, що в одному з монастирів бачив документ, у якому було зазначено, що О.Дашкевич міг походити з відомого волинського княжого роду Вишневецьких. Той же рукопис, де йшлося про українських гетьманів від О.Дашкевича до П.Дорошенка, свідчив про походження Івана Виговського із князів Глинських [19]. Т.Падурра зазначив, що в дитинстві чув народну думу про Остафія Дашкевича, яка, окрім історичних фактів, мала ще й естетичну впливовість. Саме з неї уривки надіслав йому З.Доленга-Ходаківський, який, у свою чергу,

чув її від якогось лірника у волинських краях. Але смерть цього етнографа не дала йому змоги отримати детальніші відомості про цей твір [20].

Образ козацтва займав важливе місце у творчості Т.Падурри. У першу чергу, це постать сміливого юнака-лицаря. Поет був прихильником тих часів, коли козаки жили в мирі з поляками. Політичною основою його бачення історії була ягеллонська ідея про давню Річ Посполиту як братній зв'язок трьох народів: польського, литовського та українського. Зокрема, мотиви ягеллонської ідеї відчуються у поемі "Kniaz Roman Sanguszko, starosta winnickij i żytomirskij 1565 hoda". У заключній її частині польський король Зигмунт Август (про якого автор пише, що він "chtiw by Łytwu z Polsczoju złuczty"), дякує Роману Сангушку за перемогу над татарами, після якої "bilsze w Polsczi nie bude Tatara". Разом із цим Т.Падурра висловлює хвалу правителям ягеллонської династії, яка започаткувалася у Польщі від Ягайла після Кревської унії 1385 р., а Зигмунт Август був її останнім представником:

"Takto buwało przed dawni lita,
Koty Jagiełliw ridnia panowała,
Maw narod mużiw, mużi szast' u świata
A Polscza syły i bahatstwa mała" [21].

Разом із тим дослідники підкреслюють антимонархічні настрої Т.Падурри не лише проти російського монархізму, але й проти польського. У роздумах про історію Польщі, в усіх нещастях, які спіткали польський народ наприкінці XVIII ст., він звинувачує, у першу чергу, короля Станіслава-Августа, магнатів і придворну партію. Це він висловив у незакінченому історичному нарисі "Rzez humańska" [22], який видавець збірки "Pysma Tymka Padurrry" Вільд у 1874 р. не видрукував. За своїми поглядами Т.Падурра був швидше республіканцем, але він ратував за встановлення республіки еволюційним шляхом. Прикладом тут для нього слугувала політика польського короля Стефана Баторія, який уклав реєстр козаків і сподівався, що вони з часом утворять республіку мирним спокійним шляхом [23].

Томаш Падурра був одним із найвпливовіших поетів тогочасної польської та української поезії, його вважали першою зіркою на тогочасному літературному горизонті [24], його твори високо цінував Богдан Залеський, підкреслюючи, що він був письменником одного духу (польського), але іншої мови (української). У своїх творах Т.Падурра називає Україну матір'ю [25], одночасно Польщу вважає своєю батьківщиною [26]. Разом із цим він виступає на захист української мови у своїх двох відозвах "До земляків", якими він уважав українців. Перша відозва написана у 1847 р., друга – у 1850 р. У них він докоряє українцям за забуття рідної мови [27]. Відомий діяч українського громадівського руху Кость Михальчук згадував, що Т.Падурра розповідав йому про слов'янський з'їзд декабристів, який проходив у 1825 р. (за одними даними, у Василькові [28], більш достовірним місцем його проведення більшість дослідників вважають Житомир, будинок губернського маршалка Петра Мошинського [29]), і на цьому з'їзді саме Т.Падурра звернув увагу організаторів, що ті зовсім забули про необхідність представництва на з'їзді українського народу і визвався представляти на ньому і польський, і український народи [30]. Інші дослідники цього моменту в житті Т.Падурри підкреслюють, що виступ молодого Т.Падурри недавнього випускника Волинського ліцею, був дуже емоційним і сподобався присутнім. Один з організаторів з'їзду С.Муравйов-Апостол подарував йому залізний перстень. Його промова привернула увагу і графа Вацлава Ржевуського. Саме після цього вони познайомилися, і граф у подальшому сприяв Т.Падуррі у його творчості [31], що пізніше дало підстави деяким дослідникам називати його "придворним поетом".

В.Пшиборовський, наголошуючи на українських мотивах у творчості Т.Падурри, вважав, що його творчість можна віднести до літератури усієї слов'янщини [32]. Високо оцінював його творчість І.Котляревський. Поруч із такими позитивними оцінками діяльності Т.Падурри у XIX ст. висловлювалося чимало принизливих і негативних оцінок його творчості. Зокрема, польський історик Ф.Равіта-Гавронський назвав його "придворним поетом", який лише грає роль поета, а популярність пояснює лише тим, що писав він "на малорусском языке" [33]. Відома і взаємна негативна оцінка, яку дали один одному Т.Падурра і Т.Шевченко. У своєму щоденнику український поет назвав того "мізерним Падуррою" [34]. За словами Т.Рильського, Т.Падурра, у свою чергу, сказав, що "Шевченко воняє хлопским дегтем и за 20 копеек и за чарку водки он готов бы резать встречного и поперечного шляхтича" [35]. В.Гнатюк пояснює такі взаємнообразливі оцінки різницею в соціальному походженні обох поетів: Т.Падурра – шляхтич, Т.Шевченко – селянин-кріпак [36].

"Українська школа" в літературі польського романтизму загалом започаткувала і розвинула толерантні традиції висвітлення історії та культури України у польській історіографії того часу. За висловом І.Франка, головною рисою "української школи" є "демократизм, любов до реально існуючого чи навіть зідеалізованого народу, любов, яка за допомогою творів школи вперше проникла в польську суспільність". Як уважає сучасний польський дослідник літератури кресів Станіслав Уляш, "лише романтизм вповні відкрив Україну, надаючи цій території окрему від інших земель Речі Посполитої просторово-культурну цінність" [37], пов'язуючи це саме з діяльністю репрезентантів "української школи". У їх творах українські землі були віднесені до найкращих у всій Польщі не лише у значенні екзотики природних краєвидів. Цей мотив пізніше знаходимо і в працях польських авторів, безпосередньо присвячених Волині. Романтики були першими серед тих, хто у польській літературі наголосив на трагізмі історії України. Їх твори мали важливе значення для формування народної свідомості і культурно-освітньої традиції. Як зазначила Марія Яніон, "Україна стала великим відкриттям

польського романтизму" [38]. І в цьому помітну роль відіграла творчість вихованця Волинського (Кременецького) лицю Тимоша Падурри, зокрема її мотиви, пов'язані з Волинню.

Література

1. Tyszyński A. Amerykanka w Polsce / A. Tyszyński. – Warszawa, 1837.
2. Пыпин А. Эпизоды из литературных отношений малорусско-польских // Вестник Европы. – 1886. – Т. 1. – С. 725–770; Т. 2. – С. 299–336; Козловский Л. Польские романтики "украинской школы" / А. Пыпин // Голос минувшего. – 1913. – № 2, 8. – (разная пагинация); Козловский Л. Польский романтизм / Л. Козловский // История западной литературы. – М., 1914. – Т. 3. – С. 251–287; Щурат В. Коліївщина в польській літературі до 1841 р. / В. Щурат. – Львів, відбитка з "Записок НТШ", 1910. – 21 с.
3. Гнатюк В. Тимко Падурра в українському історично-культурному процесі // Червоний шлях. – 1927. – № 12. – С. 145.
4. Козак С. Типологія українсько-польських літературних взаимоотношень першої половини ХІХ століття : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. філол. наук / С. Козак. – К., 1967. – 20 с.; Левандовська І. Образ України в перцепції творців "української школи" раннього польського романтизму (Б.Залеський, А.Мальчевський, С.Гошинський) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук / С. Козак. – К., 1995. – 17 с.; Брацка М. Дискурс козацтва в поезії "української школи" польського романтизму : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. н. / М. Брацка. – К., 2005. – 20 с.
5. Кирчів Р. Україніка в польських альманахах доби романтизму / Р. Кирчів. – К. : Наукова думка, 1965. – 130 с.; Левінська С. Лекції з історії польської літератури (І половина ХІХ ст.) / С. Левінська. – К., 1967. – 50 с.; Українською музою натхненні (польські поети, які писали українською мовою). – К. : Радянський письменник, 1971. – 304 с.; "Українська школа" в польському романтизмі – "Szkoła ukraińska" w polskim romantyzmie. – Тернопіль : Підручники & посібники, 2002. – 206 с.
6. Tomasz Padura // Tygodnik ilustrowany. – 1861. – Т. IV, № 99. – S. 63–65; Przyborowski W. Tomasz Padurra / Tomasz Padura // Tygodnik ilustrowany. – 1872. – Т. IX, № 229. – S. 249–250; Равита Ф. Фома Падурра : [критический очерк] / Ф. Равита // Киевская старина. – 1889. – Т. XXVI. – С. 727–751.
7. Гнатюк В. Тимко Падурра в українському історично-культурному процесі / В. Гнатюк // Червоний шлях. – 1927. – № 12. – С. 145–154.
8. Єршов В. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності / В. Єршов. – Житомир : Полісся. – С. 432–450.
9. Tomasz Padura // Tygodnik ilustrowany. – 1861. – Т. IV, № 99. – S. 63–65.
10. [Padurra T.] Ukrainky. Z nutoju Tymka Padurry. – Warszawa : U Hustawa Hliksberga, 1844. – S. 99–105.
11. Pysma Tymka Padurry. – Lwów : Nakładem Wilda, 1874. – S. 10–13, 337–338.
12. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880) / М. Драгоманов. – К., 1918. – С. 90–91.
13. Pienia Tomasza Padurry / Przedmowa K. Jabwonowskiego. – Lwów : Nakł. K. Jabwonowskiego i syna, 1842. – 64 s.
14. Pienia Tomasza Padurry... – S. 36–39.
15. Przyborowski W. Tomasz Padurra / W. Przyborowski // Tygodnik ilustrowany. – 1872. – Т. IX, № 229. – S. 249–250.
16. [Padurra T.] Ukrainky. Z nutoju Tymka Padurry. – Warszawa : U Hustawa Hliksberga, 1844. – 195 s.
17. [Padurra T.] Ukrainky... – S. 55–59.
18. В українській історіографії прийнято іменувати Наливайка Северином. Хоча є й інші версії про те як його звали – Павло, Шимон, Семен, Северин, Семерій. Про це див.: Леп'явко С. Козацькі війни кінця ХVІ ст. в Україні / С. Леп'явко. – Чернігів : Сіверянська думка, 1996. – С. 132–133.
19. [Padurra T.] Ukrainky... – S. 158.
20. [Padurra T.] Ukrainky... – S. 163.
21. Pienia Tomasza Padurry... – S. 39.
22. Гнатюк В. Тимко Падурра в українському історично-культурному процесі... – С. 149.
23. Pysma Tymka Padurry. – Lwów : Nakładem Wilda, 1874. – S. 275.
24. Przyborowski W. Tomasz Padurra // Tygodnik ilustrowany. – 1872. – Т. IX, № 229. – S. 250.
25. Pysma Tymka Padurry... – S. 117.
26. Pysma Tymka Padurry... – S. 357.
27. Гнатюк В. Тимко Падурра в українському історично-культурному процесі... – С. 151.
28. Д – ко Д. 3 споминів про К. Михальчука // Літературно-науковий вісник. – 1914. – Т. LXV, травень. – С. 238.
29. Dr. Antoni J. Opowiadania historyczne. Serya czwarta. – Т. 1. – Warszawa, 1884. – S. 233; Гнатюк В. Падурра, Рилеев і декабристи // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1928. – Кн. XIII. – С. 113–128; Гнатюк В. Тимко Падурра : [критично-біографічний та літературно-історичний нарис] / В. Гнатюк. – Харків, 1931. – С. 27; Щурат С. В. Про зв'язки Т. Падурри з декабристами / С. В. Щурат // УІЖ. – 1968. – № 11. – С. 83–84.
30. Д – ко Д. 3 споминів про К. Михальчука ... – С. 238.
31. Prawdziwy zyciorys Tomasza Padurry. – Poznań, 1875. – S. 33–34.

32. Przyborowski W. Tomasz Padurra / W. Przyborowski // Tygodnik ilustrowany... – S. 250.
  33. Равита Ф. Фома Падурра : [критический очерк] // Киевская старина. – 1889. – Т. XXVI. – С. 739, 742, 736.
  34. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6 т. – К. : АН УРСР, 1962. – С. 243–244.
Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. – К., 1962. – С. 243–244.
  35. Рьльський Т. Несколько слов о дворянах правого берега Днепра / Т. Рьльський // Основа. – 1861. – № XI–XII. – С. 97.
  36. Гнатюк В. Тимко Падурра в українському історично-культурному процесі... – С. 154.
  37. Uliasz S. Obrazy Ukrainy i Ukraińców w literaturze polskiej // www. Olijp p9.pl/lit/Uliasz. doc.
- Janion M. Kozacy i górale / M. Janion // Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich / pod. red. S. Kozaka. – Wrocław, 1974. – S. 135.